

003.053:929(497.11)"15/16"
091=163.41"15/16"

**јереј др Слободан
С. ЈАКОВЉЕВИЋ**

Храм Вазнесења Господњег
у Чачку,
slobodan.jakovljevic244
@gmail.com

НЕКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ О ВЕЗАМА ИЗМЕЂУ ПРЕПИСИВАЧКЕ ШКОЛЕ У МНАСТИРУ РАЧИ СА ОВЧАРСКО-КАБЛАРСКИМ МНАСТИРИМА

АПСТРАКТ: *Намера рада је да укаже на постојање неколико теорија које су се бавиле настаком рачанске преписивачке школе. Наиме, хронолошки оквир настака скрипторијума у научним радовима варирао је од 1517. до 1623. године. Системаичан почетак рада Рачана може се у суштини везати за монаха Киријака и четрдесете године XVII века. За цара Киријака осведочено је да је преписивао у неколико овчарско-кабларских манастира, па након тога по свему судећи прешао у Рачу и тамо настао исти посто. На тај начин може се утврдити веза између зачетка чувеног царског центра и манастира Овчарско-кабларске клисури.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Манастир Рача, Овчарско-кабларска клисура, Киријак Рачанин, манастир Никоље, манастир Јоване, манастир Преображење*

Увод

Историјат манастира Раче био је предмет вишегодишњег пажљивог проучавања српских научника (историчара књижевности, историчара уметности и археографа), нарочито почев од утемељења годишњег научног скупа у Бајиној Башти (први одржан 1995. године) под називом *Дани Раче у крај Дрине*, који је готово у целини посвећен историјату манастира и његовог скрипторијума. Захваљујући истраживањима представљеним на овоме скупу, данас нам је та историја много јаснија и садржајнија.

Проблеми с којима се суочава сваки истраживач рада ове преписивачке школе су многоструки. Најпре, не постоји свеобухватни каталог или инвентар свих рукописа који се везују за скрипторијум манастира Раче. Рад каткад отежава и тешка доступност грађе, јер су рачански рукописи расејани по библиотекама читаве Европе, али и библиотекама

и манастирима на Балкану. Није до краја разјашњено ни ко се све од писара може сврстати у Рачане. Ни по питању настанка скрипторијума не постоје слагања у науци, а истраживачи као решење нуде више теорија.

Са друге стране, преписивачка делатност у Овчарско-кабларским манастирима своју генезу има већ од XIV века. Након слома српске деспотовине требало се прилагодити новој иноверној власти. Ипак, иако умањена, преписивачка делатност је опстала захваљујући пре свега потреби за богослужбеним књигама. Тако се у Овчарско-кабларској клисури поново преписује након обнове Пећке патријаршије (1557) све до средине XVII века.¹

[1] О преписивању у Овчарско-кабларској клисури видети: Драгомир Поповић, „Преписивачка делатност овчарско-кабларских манастира“, у: *Зборник радова Народне музеја у Чачку VII* (1976), 86-89 (прештампано у часопису Градац 98-99 (1991), 115-122); Татјана Суботин-Голубовић, *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века* (Београд: САНУ, 199), 107-108,

Иако на први поглед преписивачки центри у Рачи и Овчарско-кабларској клисури нису повезани, ипак их спаја личност Киријака Рачанина. Стога ћемо у наставку увидети у каквој то вези стоје манастир Рача, Киријак Рачанин и манастири Овчарско-кабларске клисуре.

Манастир Рача

Манастир Рача² *у крај Дрине*, како га истраживачи и народни писци често нази-

110, 154-155; Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, *Манастири Овчарско-кабларске клисуре* (Чачак: Народни музеј, Београд: Службени гласник, 2012).

[2] За детаљно о Манастиру Рачи и Рачанском скрипторијуму видети следећу литературу: Димитрије Руварац, „Манастир Рача и Беочин“, *Споменик Српске краљевске академије*, XXXIII, други разред, 30 (1898), 51-63; Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности* (Београд: Рад, 1953), 25-28; Димитрије Руварац, *Манастир Беочин* (Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1924); Драгослав Страњаковић, *Манастир Рача* (Београд: Народна штампарија, 1930); Светозар Душанић, „Манастир Рача“, *Хришћанско дело*, год. 5, св. 6 (1939), 434-448; Слободан Живојиновић, *Рача у крај Дрине* (Београд: Управа манастира Раче Бајина Башта, 1974); Мирјана Бошков, „Хронографи и писарска традиција Рачана“, *Зборник Мајице српске за књижевност и језик 36* (1988), 367-394; Бобан Томић, „Рачанска преписивачка школа у светлу српске културе у XVII и XVIII веку“, *Баштина 1* (1989), 57-80; Катица Шкорић, „О Рачи и Рачанима“, у: *Синхолоџија Киријана Рачанина. Тирилске рукописне књиџе Библиотеке Мајице српске*, бр. 6, уредник Вера Јерковић (Нови Сад: Библиотека Матице Српске, 1996), 11-34 (прештампано у: *Рачански зборник 2* (1997), 118-141); Стеван Игњић, *Манастир Рача* (Ужице: Културно-просветна заједница, 1997); Слободан Милеуснић, „Рачани у Великој Сеоби“, у: *Рачански зборник 2* (1997), 50-61; Анисава Милтенова, „Въпросо-ответните съчинения в ръкописите на рачанските книжовници“, у: *Црквене сџудије 3* (2006), 275-287; Боровице Маринковић, „Одломци трагања за Рачанима и традицијом о Јеротеју Рачанину“, у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XII/1* (1969), 263-300 (прештампано у: *Рачански зборник 13*, Бајина Башта 2008, 77-124); Зоран Ракић, *Српска минијатура XVI и XVII века* (Београд: Православни богословски факултет, 2012), 175-187; Динко Давидов, „Рачани“, у: *Рачански зборник 16* (2011), 117-121; Слободан Јаковљевић, „Путовање Јеротеја Рачанина у Јерусалим 1704/1705. године у контексту српског литургијског предања“, у: *Црквене сџудије*, бр. 10 (2013), 417-431; Слободан Јаковљевић, „Рачански скрипторијум – извор продирања руског и малоруског утицаја на култни и културни живот Пећке патријаршије“, у: *Очување рукописног и старог ишмајаног наслеђа југоисточне Европе – иденитетска истраживања* /међународна конференција/, ур. Владимир Вукашиновић (18-19. новембар 2016), 79-86; Слободан Јаковљевић, „(Не)читљивост култура – Старообредничке књиџе међу Србима с краја 17. и почетка 18. века“, у: *Старе и нове границе Европе – иденитетска истраживања* /

вају, спада у ред познатих и значајних манастира у историји српског народа. Све што се зна о оснивању ове светиње темељи се углавном на предању, а оно сведочи да је ктитор манастира краљ Драгутин (1276-1282), у монаштву Теоктист, изданак лозе Немањића. Нису пронађени докази који би ту тврдњу недвомислено доказали. Ставови о могућем настанку манастира, изложени у неким радовима, износе многе, чак и супротстављене податке. Постоје тврдње да је саграђен између 1276. и 1282, односно у мирном периоду Драгутинове владавине, али и да година градње може бити 1284, па чак и сам почетак XV века.³ Путописци су углавном сагласни да је ктитор Раче Драгутин.⁴ Археолошка ископавања, пак, довела су до нових открића. Посебно је занимљив извештај из 2003/2004. године са локалитета Црквине код Бајине Баште, где су пронађени остаци цркве и 55 гробова. Проучавање накита пронађеног у гробовима датира их на крај XIII и почетак XIV века. Анализом накита из гробног места VIII закључено је да је у њему сахрањена особа властеоског порекла. Све ово указује да је могуће да је Драгутинова Рача била подигнута ту, да је разрушена у XV, па поново саграђена, на садашњој локацији, у XVI веку.⁵ Недоумицу око првобитне локације компликује и чињеница да од горњег тока реке Раче па све до њенога ушћа постоје четири црквишта: Скит Светог Ђорђа, данашња лока-

међународна конференција/, ур. Владимир Вукашиновић (3-4. новембар 2017), 140-150.

[3] Драгослав Страњаковић, *Манастир Рача*, 70-75; Димитрије Руварац, *Манастир Рача и Беочин*, 52-53; Стеван Игњић, *Манастир Рача*, 9-18; Слободан Живојиновић, *Рача у крај Дрине*, 16-23; Светозар Душанић, *Манастир Рача*, 435-436; Бобан Томић, „Рачанска преписивачка школа“, 59; Љубомир Стојановић, „Стари српски хрисовуљи, акти, библиографије и др.“, у: *Споменик Српске краљевске академије III* (1890), 57, 138.

[4] Видети: Феликс Каниц, *Србија, земља и сџановништво* (Београд: Српска књижевна задруга, 1985), 553-554; Јоаким Вујић, *Пушешесџвије њо Србији* (Горњи Милановац: Лео, 1999), 23-24.

[5] Милоје Мандић, „Резултати археолошких ископавања на локалитету Црквина – Бајина Башта, 2003-2004“, у: *Рачански зборник 10/11* (2006), 48-64. Удаљеност између те две локације износи око 3-4 километра.

Слика 1. Псалтир из 1642. године (л. 377 а-б), рад Киријака Рачанина (МСПЦ ОРГ 92)

ција манастира, археолошко налазиште Орашац и већ поменуте Црквине.⁶ Било како било, први поуздани подаци о овој светињи везују се за рукописне књиге и текстове исписане на маргинама њихових страница, на којима су худи скриптори бележили оно што су сматрали важним, као и на записима на црквеним драгоценостима манастирске ризнице.⁷ У ранијим истраживањима прво помињање манастира Рача везивало се за Псалтир из 1517. године, дело писара Вука и Теодора. Поред Теодоровог имена стајао

је запис који је подсећао на реч *Рачанин*.⁸ Боривоје Маринковић указао је на могућност да се тај запис прочита као *Рисанин*, везујући тиме Теодора за приморски градић Рисан.⁹ Завршну реч дала је Мирјана Бошков која је, уз помоћ Надежде Синдик и Љиљана Штављанин Ђорђевић, запис коначно дешифровала као *Риђанин*, што Теодора повезује са селом Риђане у околини Никшића, чиме је свака веза са Рачом одбачена.¹⁰ После овога је први помен преписивачке школе био померен за читав

[6] Милоје Мандић, Љиљана Мандић, Јармила Ђурић, „Прелиминарни извештај о извршеним археолошким сондажним ископавањима на локалитету Орашац с. Рача, СО Бајина Башта у 2004. и 2005. години“, у: *Рачански зборник 10/11* (2006), 65-74.

[7] За историјат ризнице Манастира Раче видети: Слободан Милеуснић, „Црквено-уметничке драгоцености ризнице манастира Раче“, у: *Рачански зборник 1* (1996), 77-107. Ове експонате могуће је видети у сталној поставци Музеја СПЦ.

[8] Стеван Игњић, *Манасџир Рача*, 25.

[9] Мил. М. Вукићевић, „Из старих србуља“, *Гласник Земалској музеја у Босни и Херцеговини*, књ. XIII (1901), 310; Боривоје Маринковић, „Одломци трагања за Рачанима и традицијом о Јеротеју Рачанину“, 86.

[10] Мирјана Бошков, „Хронографи и писарска традиција Рачана“, 373.

Слика 2. Номоканон еѿиѿимијин из групе четвртине XVII века (л. 16), рад Киријака Рачанина (МСПЦ ОРГ 11)

век касније, односно у 1623. годину.¹¹ У наставку рада ћемо видети да ли је то тачна претпоставка.

Личност Киријака Рачанина

Киријак је један од најстаријих Рачана. Боривоје Маринковић је добро уочио да је његово име код Георгија Магарашевића погрешно, незнано зашто, донето као *кир Јаков*¹², што ће преузети и Димитрије Руварац називајући га *Јаков инок рачански*.¹³ Постоје четири рукописа преписана руком Киријака Рачанина: *Псалтир с ѿследовањем* МСПЦ

[11] Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и најѿииси*, књ. 1 (Београд: Српска краљевска академија, 1902), бр. 1142.

[12] Боривоје Маринковић, „Одломци трагања за Рачанима и традицијом о Јеротеју Рачанину“, 87.

[13] Димитрије Руварац, *Манасѿир Рача и Беочин*, 61.

ОРГ 92.¹⁴, *Зборник (Требник) УБ 49*¹⁵, *Злаѿослов ПЉЕ 99*¹⁶. Ова три рукописа је преписао сам, а у четвртој се (реч је о рукопису *Номоканон еѿиѿимијин* МСПЦ ОРГ 11), осим његове, препознаје рука још тројице Рачана – Киријана, Христофора и Михаила.¹⁷ Сви Киријакови рукописи везују се за четрдесете године XVII века. У наредној целини бавићемо се његовом улогом у формирању Раче као преписивачког центра, а овде додајемо податак који први помиње Љубомир Стојановић, да је Киријак који се помиње у рукопису НБС 522 заправо Киријак Рачанин. Запис који сведочи да се у Београду 1660. године¹⁸ представио извесни Киријак, долази из пера Прохоровог, а за Прохора Рачанина и његов боравак у Београду знамо из других записа,¹⁹ па се ово већини аутора чини као податак коме се може поклонити поверење.

Теорије о настанку Рачанског скрипторијума и веза са овчарско-кабларским манастирима

О почецима Рачанског скрипторијума не постоје прецизни историјски извори. У суштини, преовладавају две теорије. Према једној, настанак скрипторијума везује се за

[14] Катица Шкорић, „О Рачи и Рачанима“, 17; Мара Харисијадис, „Један недовољно запажен препис Јеротеја Рачанина“, у: *Прилози за културу, језик, историју и фолклор* 35, свеска 3-4 (1969), 237.

[15] Катица Шкорић, „О Рачи и Рачанима“, 17; Мара Харисијадис, „Један недовољно запажен препис Јеротеја Рачанина“, 237.

[16] Владимир Мошин, „Ђирилски рукописи манастира св. Тројице код Пљеваља“, *Историјски зайиси* 1-2, (1958), 256.

[17] Љупка Васиљев, „Непознати рукописи најпознатијих рачанских писара Киријана и Христофора“, у: *Рачански зборник* 2 (1997), 46-47.

[18] Љубомир Стојановић, *Кашалої Народне библиотеке IV: Рукоѿиси и сѿаре шѿамѿане књѿе* (Београд: Краљ.–српска државна штампарија, 1903), 384; Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и најѿииси*, књ. 3 (Београд: Српска краљевска академија, 1905), бр. 5684; Мирјана Бошков, „Хронографи и писарска традиција Рачана“, 375; Боривоје Маринковић, „Одломци трагања за Рачанима и традицијом о Јеротеју Рачанину“, 87; Катица Шкорић, „О Рачи и Рачанима“, 17; Стеван Игњић, *Манасѿир Рача*, 26.

[19] Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и најѿииси*, књ. 1, бр. 1658, 1711.

монахе из оближњег манастира Рујан и Мркшине цркве, а према другој за овчарско-кабларске манастире. Прву теорију развио је Драгослав Страњаковић који је сматрао да су калуђери манастира Рујан²⁰ после 1537. и Мркшине цркве²¹ после 1556. године прешли у манастир Рачу који је у то време био богат, а и веома близу поменутих манастира. Разлог за овакву сеобу требало би тражити у непродуктивности рада штампарија са дрвеним словима. Сама штампа захтевала је велики број радника, а штампање је било превише примитивно и споро. То је један у низу разлога зашто се морало вратити старим тековинама преписивања. Велики прилив монаха способних за ову активност покренуо је преписивачку школу у Рачи.²²

Постоји један рачански рукопис који можемо повезати са том епохом, а то је *Бојородичник* раба Ратка из треће четвртине XVI века. Он, могуће је, пружа неке доказе за ову тезу.²³ Ипак, до данас није доказано да ли се Ратко само потписао на овој књизи, што је вероватније, или је она преписана његовом руком.²⁴ Међутим, у прилог овој теорији не иду турски катастарски подаци који говоре о смањењу броја монаха у Рачи у другој половини XVI века. Према тим пописима, село Рача

(манастир је у то време опустошен) помиње се већ 1516. године - записи сведоче да се од села Раче за харач узима половина прихода, односно 4.800 акчи.²⁵ Олга Зиројевић је уочила да се у турским пописима 1528/1530. у селу Рачи помиње манастир Враниште,²⁶ чије имање обрађују два муслимана, док се монаси нигде не помињу.²⁷ У турским дефтерима калуђери у Рачи први пут се појављују 1560. године, а говори се о седморици, у периоду 1572/1573. о шесторици, а у последњем попису, неколико година касније, о само пет монаха.²⁸

Према другој теорији, почетак преписивачког рада у Рачи требало би везати за писара Киријака, монаха неког од овчарско-кабларских манастира. Ову теорију први је изнео Милисав Протић,²⁹ а прихватила Мара Харисијадис.³⁰ Обоје су учили да Киријак 1618. преписује *Паџерик* у манастиру Никоље,³¹ а 1623. године *Молишвеник*³² у Благовештењу. Претпоставка је да је поменути монах потом прешао у Рачу и тамо наставио преписивање, али је, истовремено, за тај посао и обучио групу монаха.³³ Преписивачка делатност у овчарско-кабларским манастирима има

[20] Манастир је данас обновљен трудом и заслугом блаженопочившег епископа жичког Хрисостома (Столића), а налази се у селу Биоска на путу од Ужица ка Бајиној Башти.

[21] Налазила се негде у околини данашњег Косјерића.

[22] Драгослав Страњаковић, *Манастир Рача*, 13.

[23] Мирјана Бошков, „Хронографи и писарска традиција Рачана“, 387; Мара Харисијадис, „Један недовољно запажен препис Јеротеја Рачанина“, 237.

[24] Љубомир Стојановић, *Сџари српски зајиси и најџиси*, књ. 3, бр. 4297; Катица Шкорић, „О Рачи и Рачанима“, 15, напомена 20. У контексту ове теорије напомињемо да је најстарији рукопис који се може везати за Рачу *Окџоих првојласник*, који се данас чува у Сентандреји (Збирка Рац Алмаш, сигнатурни број 2), а који је, према мишљењу Н. Синдик, преписан 1570. године. Међутим, у запису уз дело јасно стоји да је рукопис настао у Цркви Светог Стефана у Новом Брду 1570. године, а на такозваном маргиналном запису (л. 24а-49б) забележено је да је књига власништво манастира Раче, с уобичајеном формулом да се проклиње онај ко књигу отуђи. Из записа је више него јасно да текст није преписан у Рачи, нити да је писар Рачанин. Мањи део Окџоиха, који се може везати за перо Рачана, потиче из сентандрејског периода. (Надежда Синдик, „Инвентар рукописа у епископском двору у Сент-Андреји, I део“, у: *Библиотекар*, год. XVIII (јануар-децембар 1986), бр. 1-3, 62)

[25] Ахмед Аличић, *Турски каџасџарски џојиси неких џогручја Зајадне Србије XV и XVI век*, књ. 1 (Чачак: Међуопштински историјски архив, Краљево: Историјски архив, Титово Ужице: Историјски архив, 1984), 347.

[26] Највероватније је реч о Скиту Светог Ђорђа.

[27] Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на џогручју Пећке џаџријарџије го 1683. џогине* (Београд: Историјски институт: Народна књига, 1984), 174-175.

[28] Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на џогручју Пећке џаџријарџије го 1683. џогине*, 174-175.

[29] Milisav Protić, *A Survey of the Development of the Old Serbian Literature, Serbian Orthodox Church*, Vol. 1, № 1, Belgrad, 1965, 33.

[30] Мара Харисијадис, „Један недовољно запажен препис Јеротеја Рачанина“, 237, нап. 6.

[31] Љубомир Стојановић, *Сџари српски зајиси и најџиси*, књ. 1, бр. 1052.

[32] Реч је, у ствари, о *Псалџиру са џоследовањем*. Рукопис се налази у збирци ЈАЗУ Ша 2 (Димитрије Богдановић, *Инвенџар џирилских рукојиса у Јујославију (XI-XVII века)*, (Београд: САНУ, 1982), бр. 1341, 1035).

[33] Мара Харисијадис, „Један недовољно запажен препис Јеротеја Рачанина“, 237, напомена 6. Мирјана Бошков, „Хронографи и писарска традиција Рачана“, 373-375; Драгомир Поповић, „Преписивачка делатност овчарско-кабларских манастира“, 84.

дугу традицију. *Благовештењско јеванђеље*, као најстарији рукопис Благовештењског скрипторијума, потиче из 1372. године и данас се чува у Бечкој библиотеци.³⁴ Сматра се да би почетке монашких насеобина, а самим тим и преписивачке делатности, у Овчарско-кабларској клисури требало тражити у ширењу утицаја Цркве Богородице Градачке и Градачке митрополије са седиштем у данашњем Чачку, али и с приливом монаха исихаста са Свете Горе, након Маричке битке. На то се надовезује и чињеница да је седиште патријаршије из Пећи премештено у Жичу, у време Светог кнеза Лазара, почетком 1382. године. Истраживања показују да је период у којем се на овом простору књиге најинтензивније преписују друга половина XVI и почетак XVII века, првенствено у манастирима Никоље, Преображење, Благовештење, Јовање и Вазнесење.³⁵

Али, вратимо се Киријаку. Постоји запис из 1636. године који га поново помиње у контексту преписивања *Поученија јеванђелској* у манастиру Преображење.³⁶ Да је у питању исти Киријак јасно је из начина на који се потписује. Примећујемо, наиме, да се у *Пајџерику* из 1618, *Молићвенику* из 1623, као и на овом рукопису, потписује у акростику, прикривајући на тај начин свој идентитет.³⁷ Дакле, 1636. године Киријак је још увек у Српској Светој Гори. Мирјана Бошков је добро уочила да се он потписује на исти начин као Аверкије, потоњи познати светогорски скриптор. Он нам се први пут открива 1614. године, а потом и 1616, у Никољу. Очито су њих двојица у неком периоду заједно боравили у истоме манастиру, па Бошков мисли да је нешто млађи Киријак од Аверкија научио да употребљава такав

начин потписивања, а можда и понешто од писарског заната.³⁸ Сасвим је, међутим, јасно да се ова веза никако не може документовати. Пописивање свих рачанских рукописа приказаних у раду може нам помоћи у верификовању теорије о овчарско-кабларском пореклу Рачанског скрипторијума. Дакле, ако пратимо године првих рукописа који се преписују у Рачанском скрипторијуму, о некаквом озбиљнијем раду не можемо говорити пре Киријака Рачанина чији се рукописи, с одредницом *Рачанин*, појављују 1642. године. За све рукописе који се датирају у неки ранији период утврђено је да нису рачански. Тако, Рачански *Поменик* потиче из периода 1615-1625. године³⁹, али то није класичан рукопис, већ само *Поменик* који је могао бити наручен и у који су монаси, касније, могли сами уписивати имена. Први систематичан низ рачанских рукописа појављује се управо са Киријаком. Он 1642. исписује *Псалтир* (МСПЦ ОРГ 92), затим *Златослов* (ПЉЕ 99) 1644, те *Зборник* (УБ 49) 1649. године и, на крају, *Номоканон еийиџимијин* (МСПЦ ОРГ 11), чији се настанак смешта у другу четвртину XVII века.⁴⁰ Према наведеним годинама јасно је да би Киријак из овчарско-кабларских светиња могао бити Киријак Рачанин који је отприлике у периоду између 1636. и 1642. године прешао у Рачу. Чињеница да се сва три рукописа из Овчарско-кабларске клисуре преписују у три различита манастира можда сведочи о томе да је, попут неких других, и Киријак био путујући писар, каквих је тада било доста, или је због својих способности око преписивања позиван у разне манастире у којима је остајао док не заврши посао, а потом продужавао даље. Ово је, наравно, само претпоставка, али према оскудним подацима којима

[34] Драгомир Поповић, „Преписивачка делатност овчарско-кабларских манастира“, 84.

[35] Драгомир Поповић, „Преписивачка делатност овчарско-кабларских манастира“, 81-95; Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, *Манастири Овчарско-кабларске клисуре*, 65.

[36] Љубомир Стојановић, *Сџари српски зайиси и најџиси*, књ. 1, бр. 1278.

[37] Драгомир Поповић, „Преписивачка делатност овчарско-кабларских манастира“, 89.

[38] Мирјана Бошков, „Хронографи и писарска традиција Рачана“, 375.

[39] Томислав Јовановић, „Поменик Манастира Раче“, у: *Рачански зборник 10/11* (2006), 74. Наглашавамо да је рукопис издат и фототипски: *Поменик Манастира Раче* (ур. Т. Јовановић), Фондација Рачанска баштина, Бајина Башта, 2005.

[40] Видети фусноте 14-17.

располажемо не постоји ништа што би јој се могло супротставити.

Како смо утврдили, од Киријака Рачанина па надаље можемо говорити о живој и непрестаној делатности рачанских монаха на преписивању богослужбених књига. Поред Киријака појављује се и Кипријан Рачанин (1652),⁴¹ а потом и Христофор 1666. године.⁴² Христофор је особен по томе што је своје рукописе преписивао у Скиту Светог Ђорђа недалеко од манастира.⁴³ Почетак преписивања у Рачи поклапа се са игумановањем Силвестра, кога тако одређује Киријак у своме натпису на *Златојслову*⁴⁴ из 1644. године. Сматра се да је то онај исти Силвестар који се потписује на *Синаксару* из 1623. године и који себе обзнањује као онога који је ту дописао *Чин освећења водице*.⁴⁵ Христофор нас, пак, 1666. обавештава да је у том периоду игуман Раче јеромонах Арсеније, еклисијарх Јелисеј, а да Скит Светог Ђорђа, или такозвану Бању, води његов стриц кир Теофило, *обшчи духовник*. Већ након две године (1668), када је рукопис завршен, игуман је Јосиф.⁴⁶ Многи игумана Арсенија повезују са Арсеном који се помиње, заједно са Исаком Рачанином, на зиду Манастира Жиче 1668. године.⁴⁷ Поме-

нути јеромонах Теофило очито је духовно руководио скитом јер се помиње најпре 1654. године као онај чијим је трудом у Хиландару исписан један рукопис за манастир Рачу,⁴⁸ а следећи пут, поред поменутог записа из 1666. године, његово име препознајемо на дискоосу који је урађен и орнаментисан за Скит Светог Ђорђа 1671,⁴⁹ као и у запису на Триоду из 1675, у којем Христофор наводи да је рукопис настао благословом рачанског игумана Евгенија, *обшчајо оца духовнајо Теофила и и всејо сабора Манасѿира Рачи*. У истом запису помиње и проигумана Дионисија, родом из Попучки код Ваљева.⁵⁰ Дакле, као што видимо, већ у наредним деценијама манастир Рача постаје расадник писмености и број скриптора, али и преписаних рукописа, вишеструко се умножава.

И на крају да споменемо једну потпуну архихипотезу о настанку Рачанског скрипторијума. У *Пећком ѿоменику* за 1623. годину помиње се пут *монаха Рачана*. Претпоставља се да је реч о некој делегацији рачанских монаха која је била у посети патријарху Пајсију (1614-1647),⁵¹ можда и ради тражења благослова за преписивачку делатност. Да је поменути патријарх имао несумњиво интересовање за књигу сведочи и чињеница да се пажљиво старао о српском рукописном наслеђу и да су многи рукописи сачувани захваљујући управо његовом раду. Своје књижевно дело посветио је двојици српских средњовековних владара који до тада нису имали службе – Стефану Првовенчаном (монаху Симону) и цару Урошу.⁵² Могуће је да је Пајсије Рачанима, осим благослова, послао и неког способног

[41] Мирјана Бошков, Хронографи и писарска традиција Рачана“, 379; Катица Шкорић, „О Рачи и Рачанима“, 20-21; Драгослав Страњаковић, *Манасѿир Рача*, 88-89.

[42] Јасмина Грковић-Мејдор, „О лексичи Архиејереејског чиновника из Рачанског скрипторија“, у: *Рачански зборник 7* (2002), 61.

[43] Мара Харисијадис, „Један недовољно запажен препис Јеротеја Рачанина“, 237; Катица Шкорић, „О Рачи и Рачанима“, 17; Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и найѿиси*, књ. 1, бр. 1555.

[44] Напоменуемо да се рукопис у литератури назива и *Златојосѿ цвейни* и *Златојосѿ*: В. Мошин, „Ѓирилски рукописи манастира св. Тројице код Пљеваља“, у: *Историјски зайиси 1-2* (1958), 256; Катица Шкорић, „О Рачи и Рачанима“, 17; Димитрије Богдановић, *Иневѿшар ѿирилских рукојиса у Јуѿославију (XI-XVII века)*, бр. 431; Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и найѿиси*, књ. 1, бр. 1383; Мара Харисијадис, „Један недовољно запажен препис Јеротеја Рачанина“, 237.

[45] Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и найѿиси*, књ. 1, бр. 1142.

[46] Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и найѿиси*, књ. 1, бр. 1632.

[47] Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и найѿиси*, књ. 1, бр. 1641.

[48] Димитрије Руварац, *Манасѿир Рача и Беочин*, 61; Мара Харисијадис, „Један недовољно запажен препис Јеротеја Рачанина“, 237; Димитрије Богдановић, *Иневѿшар ѿирилских рукојиса у Јуѿославију (XI-XVII века)*, бр. 1254.

[49] Слободан Милеуснић, „Рачани у Великој Сеоби“, у: *Рачански зборник 2* (1997), 41.

[50] Љубомир Стојановић, *Сѿари срѿски зайиси и найѿиси*, књ. 4 (Београд: Српска краљевска академија, 1923), бр. 7013.

[51] Драгослав Страњаковић, *Манасѿир Рача*, 16.

[52] Олга Зиројевић, *Србија ѿод ѿурском влашћу: 1459-1804*. (Београд: Српски генеалогски центар, 2009), 86.

писара да започне или потпомогне зачетак преписивачке делатности у Рачи. Наравно, ова тврдња је само у домену теорије, али смо је навели као једно од мишљења.

Закључак

Сматра се да је Рачански скрипторијум најзначајнији средњовековни преписивачки центар после чувеног ресавског. И заиста, када се погледају домет те школе и обим рада који је у непрекинутом низу трајао око сто година, то постаје јасно уочљиво. А све је по свему судећи почело у Овчарско-кабларској клисури. Стога смо сматрали да је потребан макар кратак осврт на овај сегмент историје нашег народа и писмености.

Да би нам било јасно колико је био велики подвиг средњовековних монаха писара, морамо најпре замислити у каквим су условима радили. Скрипторијуми у средњовековним великим црквеним центрима, попут Цариграда, заиста су биле организоване радионице са великим бројем преписивача.⁵³ Сликвито бисмо могли рећи да су овакве радионице била места где су се књиге производеле. Постојали су мајстори специјализовани само за орнаменту, затим други за минијатуре, трећи за позлаћивање, четврти за преписивање, пети за повез. Међутим, у мањим центрима скрипторијуми су увек почивали на талентованим појединцима. Рачани, као и монаси Овчарско-кабларске клисуре, ослањали су се на даровите појединце који су на располагању најчешће имали само сто постављен уз прозор властите келије. Преписивање једне богослужбене књиге, попут рецимо *Минеја* или *Триода*, трајало би месецима. Тако преписане разноврсне богослужбене књиге са хронографским додацима, као и приручници црквене реторике, обезбедили су опстанак и преживљавање богослужења, а самим тим и српског народа, доприносећи у највећој мери његовом националном буђењу и духовном укрељењу с обе стране Дунава.

[53] Драган Бараћ, *Крајка историја књије* (Београд: Нолит, 2008), 160.

Скраћенице:

МСПЦ = Музеј Српске Православне Цркве

МСПЦ ОРГ = Збирка Радослава Грујића у Музеју Српске Православне Цркве

ПЉЕ = Збирка манастира Свете Тројице у Пљевљима

САНУ = Српска академија наука и уметности

УБ = Збирка рукописа Универзитетске библиотеке у Београду

Литература:

Аличих Ахмед, *Турски каласарски џојиси неких џогручја Зајадне Србије XV и XVI век*, књ. 1 (Чачак: Међуопштински историјски архив, Краљево: Историјски архив, Титово Ужице: Историјски архив, 1984)

Бараћ Драган, *Крајка историја књије* (Београд: Нолит, 2008)

Богдановић Димитрије, *Инвенџар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, (Београд: САНУ, 1982)

Бошков Мирјана, „Хронографи и писарска традиција Рачана“, *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* 36 (1988), 367-394.

Вујић Јоаким, *Пушешесвије љо Србији* (Горњи Милановац: Лио, 1999), 23-24.

Вукићевић М. Мил, „Из старих србуља“, *Гласник Земалској музеја у Босни и Херцеговини*, књ. XIII, (1901), 310.

Грковић-Мејдор Јасмина, „О лексцици Архиепископског чиновника из Рачанског скрипторија“, *Рачански зборник* 7 (2002), 61-80.

Давидов Динко, „Рачани“, *Рачански зборник* 16 (2011), 117-121.

Душанић Светозар, „Манастир Рача“, *Хришћанско дело*, год. 5, св. 6 (1939), 434-448.

Живојиновић Слободан, *Рача у крај Дрине* (Београд: Управа манастира Раче Бајина Башта, 1974)

Зиројевић Олга, *Србија љод љурском влашћу: 1459-1804*. (Београд: Српски генеалогски центар, 2009)

Зиројевић Олга, *Цркве и манастири на љогручју Пећке љајријаршије до 1683. љодине* (Београд: Историјски институт: Народна књига, 1984)

Игњић Стеван, *Манастир Рача* (Ужице: Културно-просветна заједница, 1997)

Јаковљевић Слободан, „Путовање Јеротеја Рачанина у Јерусалим 1704/1705. године у контексту српског литургијског предања“, *Црквене студије*, бр. 10 (2013), 417-431.

Јаковљевић Слободан, Рачански скрипторијум – извор продирања руског и малоруског утицаја на

култни и културни живот Пећке патријаршије“, *Очување рукописној и старој шћамјаној наслеђа југоисточне Евроје – иденитијейска исћраживања* /међународна конференција/, ур. Владимир Вукашиновић (18-19. новембар 2016), 79-86.

Јаковљевић Слободан, „(Не)читљивост култура – Старообредничке књиге међу Србима с краја 17. и почетка 18. века“, *Старе и нове іранице Евроје-иденитијейска исћраживања* /међународна конференција/, ур. Владимир Вукашиновић (3-4. новембар 2017), 140-150.

Јовановић Томислав, „Поменик Манастира Раче“, *Рачански зборник 10/11* (2006), 74-77.

Каниц Феликс, *Србија, земља и стјановнишћво* (Београд: Српска књижевна задруга, 1985), 553-554.

Мандић Милоје, Мандић Љиљана, Ђурић Јармила, „Прелиминарни извештај о извршеним археолошким сондажним ископавањима на локалитету Орашац с. Рача, СО Бајина Башта у 2004. и 2005. години“, *Рачански зборник 10/11* (2006), 65-74.

Мандић Милоје, „Резултати археолошких ископавања на локалитету Црквина – Бајина Башта, 2003-2004“, *Рачански зборник 10/11* (2006), 48-64.

Маринковић Боривоје, „Одломци трагања за Рачанима и традицијом о Јеротеју Рачанину“, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду XII/1* (1969), 263-300 (Прештампано у: *Рачански зборник 13*, Бајина Башта, 2008, 77-124)

Милтенова Анисава, „Вћпросо-ответните сћчнення в рћкописите на рачанските књижовници“, *Црквене сћудје 3* (2006), 275-287.

Милеуснић Слободан, „Рачани у Великој Сеоби“, *Рачански зборник 2* (1997), 50-61.

Милеуснић Слободан, „Црквено-уметничке драгоцености ризнице манастира Раче“, *Рачански зборник 1* (1996), 77-107.

Мошин Владимир, „Ѓирилски рукописи манастира св. Тројице код Пљеваља“, *Исћоријски зајиси XIV* (1958), 235-260.

Protić Milisav, *A Survey of the Development of the Old Servian Literature, Serbian Orthodox Church*, Vol. 1, № 1, Belgrad, 1965.

Поповић Драгомир, „Преписивачка делатност овчарско-кабларских манастира“, *Зборник радова Народной музеја у Чачку VII* (1976), 81-92 (прештампано у часопису Градац 98-99 (1991), 115-122)

Рајић Делфина, Тимотијевић Милош, *Манастири Овчарско-кабларске клисуре* (Чачак: Народни музеј; Београд: Службени гласник, 2012)

Ракић Зоран, *Срћска минијатјура XVI и XVII века* (Београд: Православни богословски факултет, 2012), 175-187.

Руварац Димитрије, *Манастир Беочин* (Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1924)

Руварац Димитрије, „Манастир Рача и Беочин“, *Сјоменик Срћске краљевске академије XXXIII*, други разред, 30 (1898), 51-63.

Скерлић Јован, *Исћорија нове срћске књижевности* (Београд: Рад, 1953), 25-28.

Синдик Надежда, „Инвентар рукописа у епископском двору у Сент-Андреји, I део“, *Библиоћекар*, год. XVIII (јануар-децембар 1986), бр. 1-3.

Стојановић Љубомир, *Стјари срћски зајиси и наћйиси*, књ. 1 (Београд: Српска краљевска академија, 1902)

Стојановић Љубомир, *Стјари срћски зајиси и наћйиси*, књ. 3 (Београд: Српска краљевска академија, 1905)

Стојановић Љубомир, *Стјари срћски зајиси и наћйиси*, књ. 4 (Београд: Српска краљевска академија, 1923)

Стојановић Љубомир, „Стари српски хрисовуљи, акти, библиографије и др.“, *Сјоменик Срћске краљевске академије III* (1890)

Страњаковић Драгослав, *Манастир Рача* (Београд: Народна штампарија, 1930)

Суботин-Голубовић Татјана, *Срћско рукописно наслеђе од 1557. іодине до средине XVII века* (Београд: САНУ, 199), 107-108, 110, 154-155.

Томић Бобан, „Рачанска преписивачка школа у светлу српске културе у XVII и XVIII веку“, *Башћина 1* (1989), 57-80.

Шкорић Катица, „О Рачи и Рачанима“, у *Сћихологија Кићријана Рачанина. Ѓирилске рукописне књиге Библиоћеке Маћице срћске*, бр. 6, уредник Вера Јерковић (Нови Сад: Библиотека Маћице Српске, 1996), 11-34. (прештампано у: *Рачански зборник 2* (1997), 118-141)

ASSUMPTIONS ON THE CONNECTIONS BETWEEN THE SCHOOL OF SCRIBES OF THE RAČA MONASTERY AND THE MONASTERIES OF THE OVČAR-KABLAR GORGE

The purpose of this paper is to point out the existence of several theories having dealt with the foundation of the school of scribes in Rača. Namely, in the scientific works of the last decades, the chronological framework of the creation of a scriptorium varied from 1517 to 1623. In this paper we will show that the systematic beginning of work in Rača can be essentially related to the monk Kyriakos in the forties of the 17th century. The scribe Kyriakos was proven to have been copying manuscripts in several monasteries of the Ovčar-Kablar Gorge and after that he apparently moved to Rača to continue the same work. That is how we can establish a connection between the beginnings of the famous centre of scribes and the monasteries of the Ovčar- Kablar Gorge.

Priest Slobodan S. JAKOVLJEVIĆ, PhD

CERTAINES SUPPOSITIONS ENTRE L'ÉCOLE DE TRANSCRIPTION AU MONASTÈRE RACA AVEC LES MONASTÈRES DE L'OVCAR-KABLAR

L'intention de cette étude est de faire ressortir l'existence de plusieurs théories qui s'occupaient de la création de l'École de transcription de Raca. À savoir, le cadre chronologique de l'apparition du scriptorium varia dans les études scientifiques des décennies ultérieures de 1517-1623. Nous n'allons dans cette étude que présenter le début des activités des copistes de Raca, peut-être dans le fond lié systématiquement au moine Kiriyak et aux années quarante du XVIIème siècle. Concernant le clerc Kiriyak, il a été démontré qu'il a recopié dans plusieurs monastères d'Ovcar-Kablar, puis il passa à Raca après cela, selon toute vraisemblance, et continua le même travail. De cette manière, on peut déterminer le rapport entre le centre de greffe renommé et les monastères d'Ovcar-Kablar.

Slobodan S. JAKOVLJEVIC, DR, Prêtre